

naar de diepere betekenislagen die ten grondslag liggen aan de ontwerpen van de tuinen. Met name aan het motief van de gekoppelde, dubbele cirkel wordt aandacht besteed, aangezien dit een element was dat in een aantal van de tuinen voorkwam. Hierin bestond echter wel een zekere variatie. De bekende tuin bij het Binnenhof in Den Haag bestond uit twee cirkels bestaande uit berceaux met tussen de beide cirkels een rechte loofgang. De tuin in Vlissingen bestond echter uit twee cirkels zonder de verbindende loofgang. Bezemer Sellers schrijft aan dit gebruik van cirkels een kosmische betekenis toe, die vergeleken wordt met andere artefacten uit de zeventiende eeuw. Een dergelijke extra betekenislaag werd veelvuldig toegepast en het is aannemelijk dat een dergelijk gedachtegoed ook van toepassing was op de tuinarchitectuur.

Concluderend kan worden gesteld dat het boek bijdraagt aan de kennis van de Nederlandse tuinarchitectuur uit de zeventiende eeuw, alhoewel onderkend moet worden dat methodologisch en onderzoeksmatig de nodige kanttekeningen bij het boek zijn te plaatsen. Door voor de hand liggende bronnen niet te raadplegen mist het boek een bepaalde diepte, die de lezer inzicht zou kunnen geven in gebruik en betekenis van de tuin. De gewone lezer kan hierdoor het gepresenteerde materiaal minder goed op waarde schatten. Waarschijnlijk is het boek dan ook met name interessant voor specialisten in tuinhistorie, die het gebrek aan context in het boek op kunnen vangen door hun eigen, maar niet in het boek vermelde kennis.

P.F. Vlaardingerbroek

SCHITTEREN VOOR DE NATIE BUITENPLAATSEN EN DE INTEGRATIE VAN DE NEDERLANDSE ELITE

Rob van der Laarse en Yme Kuiper, ed., *Beelden van de buitenplaats. Elitevorming en notabelencultuur in Nederland in de negentiende eeuw*, Adels-geschiedenis, III (Hilversum: Verloren, 2005, 256 p., ill.)

De levensstijl van elites trekt constant aandacht van het grote publiek. En dat is niet van vandaag of gister, maar al meer dan honderd jaar het geval. Tegenwoordig is er een mateloze hoeveelheid tijdschriften, televisieprogramma's en websites die voorziet in de behoefte mee te leven met de *rich and famous*. Een ruime eeuw terug was het aantal romans, kranten en periodieken dat voorzag in deze vraag, veel kleiner. Met de toename van deze informatie is ook de inhoud van de berichtgeving sterk gewijzigd. Dat is een gevolg van verschillende ontwikkelingen zoals de groeiende omvang van de groep mensen die in de schijnwerpers staat, veranderingen in het leven van de beroemdheden zelf en – niet als de minste factor – de economische drijfveren in de journalistiek.

De hedendaagse fascinatie voor het leven van de *celebrities* is steeds meer gaan omvatten. De stijlvolle of uitbundige woningen, de interieurs met allure, de prestigieuze sporten en snelle auto's, de *haute couture* en het nachtleven met exorbitante partijtjes, de relaties, de compromitterende scènes en ruzies, tegenwoordig horen ze er allemaal bij. De moderne paparazzi maken in hun nieuwswacht van vrijwel alles *sex, drugs & rock-'n-roll*. De exclusieve reportages van de weergaloze levensstijl van de

happy few blijken daarbij een verslaven-de werking te hebben op de consument. Het moet en kan telkens nog meer en nog groter: 'XXL' is het credo van de groeiende afzet. Er zijn weinig begrippen zo aan inflatie onderhevig als 'exclusiviteit' en '*happy few*'. Het moge duidelijk zijn: de beeldvorming rond de levensstijl van de prominenten heeft zich mee ontwikkeld met de tijd. De aandacht voor de jetset in de aanvang van de eenentwintigste eeuw onderscheidt zich in kwalitatieve en kwantitatieve zin van die van de *beau monde* een goede honderd jaar eerder. Toch zijn er overeenkomsten.

De berichtgeving over het hedendaagse sterrendom bevat facetten die ook aanwezig waren in de negentiende eeuw. Dit blijkt onder meer uit de bundel *Beelden van de buitenplaats* waarin het publieke en private leven van de elite rond de buitenplaatsen wordt geschetst. De domeinen 'privé' en 'publiek' grenzen hier niet alleen aan elkaar, ze overlappen ook regelmatig. Het zich vertonen aan de buitenwereld hoort bij het leven van een prominent. Manifesteren in de openbaarheid benadrukt de sociale positie; het levert het prestige dat de elite nodig heeft om maatschappelijk te functioneren. Het toont in een zwartwitte helderheid het contrast met de 'gewone mensen', maar minstens zo belangrijk is dat het de verschillen in eigen kring verlicht in een oneindige variatie aan grijstinten. Een elite kan niet zonder toeschouwers, al zal zij er alles aan doen om zelf het optreden te regisseren.

Stadspaleizen, huizen van stand, kastelen, buitenhuizen en landgoederen waren in de negentiende eeuw niet alleen meer of minder aangename plekken voor een gezin om te verblijven, het waren plaatsen waaromheen dit publieke optreden werd geregisseerd. Lezing van *Beelden*

van de buitenplaats maakt duidelijk dat zij daarbij een aantal specifieke doelen dienden. De stedelijke villa's en stadspaleizen waren voor de winter, de maanden waarin gewerkt werd, politiek werd bedreven of gewoon het leven buiten te guur was. De buitenplaatsen hadden een zomerse woonfunctie met een bijzondere betekenis. De buitens werden het trefpunt op hoogtijdagen van een familie, het epicentrum waar de leden van het gezin ook in hun latere leven terugkeerde. Daarmee werden zij ook het ontmoetingspunt van geselecteerde families uit de wijde omtrek, een plaats waar nieuwe allianties bij ontvangsten werden voorbereid of beklonken tijdens een huwelijksfeest. Het buiten was vaak ook het vertrekpunt voor de grootse uitvaartceremonies, waar de *pater familias* door vriend en vijand, door hoog en laag uit de omgeving de laatste eer werd bewezen.

Buitenplaatsen verkregen in Nederland functionele en symbolische waarde. Het waren de locaties waar de nieuwe Nederlandse 'notabelenelite' bijeenkwam en de samensmelting plaatsvond van oude adel, nieuwe adel met de 'gewone' rijken, zoals de inleiders van de bundel Yme Kuiper en Rob van der Laarse stellen. De integratie van regionale elites met nieuwe groepen tot een nationale elite was een gevolg van de politieke eenwording in de periode 1795-1840, toen het huidige Nederland zijn staatkundige grenzen kreeg. De daarop volgende twee à drie generaties bestendigden deze eenwording met de ontwikkeling van wat in de bundel een 'notabelencultuur' wordt genoemd. Een elitaire levensstijl, waarvan de buitenplaatsen tot in onze tijd nog getuigen en deze bundel een fascinerend beeld geeft.

De inleiders benadrukken dat het hier gaat om het ontstaan van een nationale

elite, door hen aangeduid als ‘notabelen’. Daarmee hanteren ze – in navolging van Franse voorbeelden – een categorie die in het Nederlandse historische debat relatief nieuw is. Van der Laarse gebruikte het begrip een aantal jaren geleden reeds in zijn essay *A nation of notables*.¹ Associatief heeft elke lezer bij het begrip notabelen een beeld. In het dagelijkse spraakgebruik bedoelt men het gezelschap van de notaris, de burgemeester, de arts en de directeur. Amsterdamse notabelen zijn ook (groot)handelaren en leden van het stadsbestuur. Oudere leden van de vroegere Nederlandse Hervormde Kerk herinneren zich wellicht nog de eisen voor het kerkelijk kiesrecht dat aan ‘notabelen’ was voorbehouden, een ruimer gezelschap dan de hiervoor genoemde groepen.

In de eerste decennia van de negentiende eeuw had het begrip nog een andere, meer specifieke betekenis. Tijdens de revolutionaire jaren rond 1800 werden in verschillende landen nationale vergaderingen van notabelen belegd. Van der Laarse zelf noemde eerder het voorbeeld uit 1813 van de vergadering van notabelen in de Amsterdamse Nieuwe Kerk, samengeroepen door koning Willem I om de Nederlandse grondwet te aanvaarden. Ook in Frankrijk vonden zulke bijeenkomsten plaats in het kielzog van de revolutie. En in het Napoleontische keizerrijk was ambtenaren opgedragen per departement lijsten bij te houden van de 500 of 600 ‘plus grands notables’. Dit waren de mannen uit de provincies die geschikt werden bevonden voor de uitoefening van een voornaam ambt, tot in Parijs toe. Zelfs lijsten met erfdochteren van deze families werden opgesteld, mogelijk een poging tot een unifiserende keizerlijke huwelijkspolitiek.

In de jaren zestig en zeventig van de twin-

tigste eeuw kregen de *notables en France* veel aandacht in de historiografie. Het waren onder meer André-Jean Tudesq en Maurice Agulhon die onderzoek deden naar de samenstelling van deze groep, hun sociale omgang en politieke optreden tijdens kritieke momenten tijdens de Franse staatsvorming.² Daarbij werden de onderlinge spanningen zichtbaar en tussen deze groep *notables* en de Parijse bourgeoisie. In de analyses van Tudesq en Agulhon waren het vooral de economische en geografische scheidslijnen die sociale en politieke betekenis hadden. Maar vanaf 1849 vormden de notabelen het draagvlak van de Franse Tweede Republiek. In *Beelden van de buitenplaats* lezen we echo’s van de vragen uit de Franse geschiedschrijving, maar spelen politiek en sociale verschillen slechts op de achtergrond een rol. Van der Laarse en Kuiper gaat het in deze bundel natuurlijk niet om een historiografie van het begrip ‘notabelen’.

In de bundel staat het buitenhuis dat uit deze ‘notabelencultuur’ voortkwam, centraal. Van daaruit vertrekken de auteurs in verschillende richtingen en tonen de rijkdom van deze buitenhuizencultuur. In elf opstellen wordt de betekenis duidelijk van de levensstijlen zoals die binnen de groep bezitters van buitenhuizen tot ontwikkeling kwamen. De bijdragen waaiëren uit rond drie thema’s: de ruimtelijke situering en de architectuur van huis en tuin, de ambities van de eigenaren met en rond de buitenplaats en de wijze waarop in de literatuur deze buitenhuizencultuur is gerepresenteerd. In de meeste artikelen komen een of twee van deze thema’s aan de orde.

De architectuur van het buitenhuis, de reconstructie van de binnen- en buitenruimtes, speelt in verschillende artikelen een grote rol. Emma Los, samen met Ben

Olde Meierink, Maarten Prins en Inger Groeneveld gaan onder meer in op de wijze waarop de eigenaar bij de bouw of verbouw een regisseursrol trachtte te spelen om de grenzen tussen publieke en private ruimtes vast te stellen. Of juist om de raakvlakken tussen binnen- en buitenwereld te accentueren. Iets dergelijks valt ook te lezen in het bijzondere verhaal van Wouter de Haan over de familie Van Reenen te Bergen. Hier maakte de private bouwplannen voor het buiten deel uit van een voor publiek openbaar landgoed. De keuze van een architect bleek daarbij geweldig belangrijk. Bij De Haan en in het relaas van Nelly Jap-Tjong blijkt dat Leonard Spinger en vader en zoon Zocher een niet te veronachtzamen eigen inbreng hadden.

De parken en de zichtlijnen op het huis vanaf de straat werden met zorg ontworpen. Op deze manier kreeg het langskomende publiek of de naderende bezoeker een eerste krachtige indruk van de status van de eigenaar. Het artikel van Groeneveld laat dat voor Hydepark heel nadrukkelijk zien. Zowel de buitenzijde als de indeling van de entree werd door de familie van Loon-Borski zo bepaald dat het geheel een internationale allure kreeg. De tekeningen van het huis uit de jaren 1880 werden op de wereldtentoonstelling te Parijs getoond en in het blad *Eigen Haard* werd er uitgebreid aandacht aan besteed. De ruimtelijke organisatie aan de voorzijde van het buiten was gericht op een duidelijke regie tijdens ontvangsten.

Reeds de vroeg-negentiende-eeuwse bezoeker van buitens was voor dit soort zaken gevoelig. Kuiper citeert onder meer uit het werk van Van Hogendorp en Van Lennep, die tijdens hun wandeltocht door Nederland, met smaak en een kritisch oog de tuinen, de inrichting en de

bewoners van de buitens beoordeelden. Uit het relaas van Kuiper wordt ook helder dat deze beide wandelaars op hun expeditie door Nederland in 1823 zoveel mogelijk binnen de kring van sociaal gelijken verkeerden. Tot Van Lenneps verbazing en opluchting voldeed de levensstijl van de meeste gastheren en hun dames in Friesland aan zijn normen. Voor Van Lennep waren de verfijnde Hollandse manieren en spraak een meetlat voor de nationale elite, hetgeen tijdens zijn tocht wel eens tot teleurstellingen leidde.

Het interieur van het buiten had wellicht als eigenschap, dat het comfortabel was voor de bewoner. Zo kende Hydepark een voor die tijd uniek stelsel van leidingen en toiletten. Dat soort zaken komt niet in de andere artikelen aan bod. Daar gaat het alleen over de representatieve functies. De indeling, meubels, schilderijen en vitrines benadrukten de bijzondere smaak en collecties van de eigenaren. In een enkel geval verkreeg zo'n verzameling met kunst van Rubens, Rembrandt en Jan Steen een museale status, zoals bij de Van der Hoops. Het wordt in de bundel vermeld, maar het is een wat ongelukkig voorbeeld: de schilderijen hingen in Amsterdam.

De meestal van oorsprong stedelijke notabelen leefden op hun buitens in een landelijk decor, met neogotische, neoclassicistische of neoromaanse stijlkenmerken. In een enkel geval, zoals Peter van Mensch zo fraai laat zien, maakte de poging tot middeleeuwse reconstructie deel uit van een eigen – evenzeer – geconstrueerd verleden. Kuiper, Prins, Los en Olde Meierink tonen, hoe aan dit soort buitens soms nog oude titels en rechten verbonden waren. Dit soort rechten vormden natuurlijk een waarde op zich, maar belangrijker was wellicht de manier

waarop in de omgang met de omgeving aan dit 'heerlijke paternalisme' vorm werd gegeven. De relatie met pachters, tuinlieden en anderen dienden de goede orde met de wijdere omgeving, maar ook een direct nut voor het eigen bezit. De botanie, de houtteelt en de exotische planten in de orangerie vormden een liefhebberij. Bovendien was ook de opbrengst van groenten, fruit en kleinvee van belang voor consumptie voor het gezin in de grote stad. De kwaliteit daarvan onderstreepte het arcadische karakter van het buiten.

Het westelijke duingebied werd al in de late achttiende eeuw aangeduid als het Amsterdams Arcadië. De ruimtelijke kwaliteiten hier, van de vele oude en nieuwere landgoederen spelen specifiek een rol in de artikelen van Jap-Tjong, De Haan en Crols. De laatste vergelijkt het Kennemerland ook met andere gebieden

in Nederland, zoals de Utrechtse heuvelrug en de Veluwezoom. Vooral in Gelderland vestigde zich een heterogeen gezelschap van gepensioneerde hoge ambtenaren, oud-militairen, oud-Indië-gangers en armere adel. Hier verkreeg het buiten wonen omstreeks 1880-1900 een meer suburbane en burgerlijke vorm, waarbij representatie en ontvangsten geen voorname rol meer speelden. Dit markeert in de bundel het einde van het notabelentijdperk, zoals Van der Laarse die periodiseert.

In de beschreven bouwgeschiedenissen staat meestal de *pater familias* centraal. In de bewoningsgeschiedenis figureert in een aantal bijdragen prominent een vrouw. Het was meestal ook de vrouw die als weduwe het langst bleef wonen op het buiten en die van daaruit een centrale rol binnen de familie vervulde. In het seizoen leidde zij de kinderen binnen in

Hydepark te Doorn omstreeks 1889, vanuit het zuiden, gebouwd voor de familie Van Loon uit Amsterdam (foto; *particuliere collectie*)

het sociale netwerk van ontvangsten en soirees. We lezen er uitgebreid over bij Groeneveld. De dames Van Loon hadden buitengewone aspiraties, vrijwel ongelimiteerde middelen en verkeerden graag temidden van de Europese elite. Naast Hydepark in Doorn was er het huis aan de Amsterdamse Herengracht, nabij het Amstelhotel waar de internationale *rich and famous* verbleef. Zelf reisde de familie Van Loon-Borski in de winter graag naar Parijs en Cannes. De hier door hen georganiseerde ontvangsten en feesten kregen vermelding op de societypagina's van de *Paris Figaro* en de *New York Herald*. Hydepark was slechts één schakel in een snoer van parels waarmee deze familie haar plaats te midden van de Europese prominenten trachtte te veroveren.

De *New York Herald* was een van de bladen waarin verslag werd gedaan van de negentiende-eeuwse verrichtingen van de *happy few*. Deze internationale verslaggeving over de Nederlandse elite wordt niet verder in de bundel besproken. Via de bijdragen van Peter Zonneveld en Kees Bruin krijgen de beschrijvingen van het leven op de buitens aandacht. In de Nederlandse literatuur waren het vooral Nicolaas Beets en Potgieter die in de negentiende eeuw over de buitens schreven. Later deed ook F.J.E. van Lennep in een vijftal publicaties verslag van binnen-uit. Hij beschreef gedetailleerd en meestal in waarderende termen over de sociale omgang, het fijnmazige standsgevoel en de gedragingen van deze hoofdzakelijke Amsterdamse families. Meer dan de literatoren Potgieter en Beets fungeert Van Lennep als informatiebron. Daarin schuilt een belangrijke constatering. Van Lennep beschouwde de elitevorming in de late negentiende eeuw vanuit een specifiek Amsterdams familieperspectief.

Natuurlijk is er met van alles en iedereen getrouwd, maar zijn centrum is hoofdstedelijk. Katholieke families, Zuid-, Noord- en Oost-Nederlandse geslachten spelen in zijn relaas een ondergeschikte rol. Dit perspectief is ook in deze bundel herkenbaar.

Wat Van der Laarse schrijft over familie-er, de dynamiek van het elitenetwerk, de snobs, de oude adel en de Victoriaanse plattelandsstijl, is van belang. Hij typeert de levensstijl van een spraakmakend deel van de negentiende-eeuwse Nederlandse elite. De door hem beschreven integratie van Amsterdamse koopmansfamilies, Hollands patriciaat, oude en nieuwe adel met kringen rond de Oranjes was een belangrijk fenomeen. De bundel bevat daarover een schat aan voorbeelden en is een goede bijdrage tot de Nederlandse elitestudies. De termen 'notabelenelite' en 'notabelencultuur' vind ik in dit verband minder gelukkig. Het begrip 'notabelen' is vanuit de Franse historiografie niet alleen verbonden met een integratie van vooraanstaande families, maar juist van die families uit de provincie met de Parijse bourgeoisie. Van een op de Franse gelijkende ontwikkeling is hier geen sprake. Bovendien verwijst het Nederlandse begrip 'notabelen' meer naar gewone burgers dan in het Frans.

De bijdragen in de bundel geven inzicht in de buitenplaatsen van uitzonderlijk rijken. Beschreven wordt de levensstijl van gefortuneerde delen van het oude Hollandse patriciaat en hoe zij voortgingen in een soort van Hollands 'aristocratiseringsproces'. De meeste van de beschreven families hanteerden een romantisch ideaal van een landelijke levensstijl, in belangrijke mate naar Victoriaans voorbeeld. Slechts enkele families reikten tot in de internationale of Europese *beau monde* met de bijbehoren-

de reizen en consumptie. Daartegenover wordt in de bijdrage van Crols een nieuwe rijke burgerlijke wooncultuur zichtbaar, een ‘notabelencultuur’ waarin ook verarmde adellijke families in de villawijken rond Arnhem en Apeldoorn deelnamen. Maar sociaal en geografisch blijft dit buiten het gezichtsveld van Frans van Lennep en deze mensen nemen eerder als electoraat dan als elite deel aan de nieuwe natie.

Uit het boek vloeien verschillende suggesties voor nader onderzoek voort. Een daarvan is natuurlijk de vraag hoe het precies zit met het sociale ‘amalgam’ van de Nederlandse elite in de negentiende eeuw: wat was hun herkomst, hoe zat het met Gelderse adel, katholieke families, Groningers, Friezen en Zeeuwse of Limburgse rijken? Een ander onderzoek zou kunnen gaan over de rol van het geld als sociale hulpbron. In hoeverre vormde het bezit van de kostbare buitenhuizen een hulpmiddel bij de integratie van de Nederlandse ‘notabelenelite’? Hoe verhield dit zich met een adellijk predikaat of een hoge ambtelijke functie en wat was hierin de ontwikkeling in deze eeuw? Herkomst in sociale en geografische betekenis speelde in Frankrijk een voorname rol. Mensen hadden hier veel hulpmiddelen nodig om grote afstanden te overbruggen; was dat in het burgerlijke en meer egalitaire Nederland ook zo? Een voorlopige conclusie van *Beelden van de buitenplaats* is dat in Nederland het aan een buitenhuis bestede geld een gebrek aan andere hulpbronnen kon compenseren. Zo schitterde men voor de natie.

¹ R. van der Laarse, *A nation of notables: class politics and religion in the Netherlands in the nineteenth century* (Salford, 1999).

² M. Agulhon, e.a., *Nouvelle histoire de la France contemporaine* (Parijs, 1972-).